

KÜTÜPHANELERE ŞİİRLE TARİH DÜŞÜRMEK

ABDULLAH UĞUR

OSMANLI tezkire yazarı Latîfî'nin bütün kitap-severlere ses olduğu bir gazeli var. Bu gazelin ilk iki beyti şöyle:

Her dem ehl-i dillerün yanında yârdur kitâb

Mûnis-i evkâtı yâr-ı gam-küsâridur kitâb

(Kitap her daim gönül ehli olanların yanında, bütün vakitlerin cana yakın arkadaşı, gamları gideren bir sevgilidir.)

Nitekim eglencesidür mâl ü câhı câhilün

Ehl-i 'irfânun da mâl-ı bî-şümâridur kitâb

(Nasıl ki mal ve mevki cahilin eğlencesi ise kitap da irfan ehlinin sayılmaz, tükenmez malıdır.)¹

Elbette kitap toplamak ve bir koleksiyon, kütüphane oluşturmak oldukça ciddi bir iştir. Ama bütün bu ciddiyetinin yanısıra Latîfî'nin de dediği gibi ko-

leksiyonerler için bir nevi oyun, eğlence hâlini de alır. Kütüphane en nihayetinde kenarda durmak ve kendince vakit geçirmek isteyen büyükler için bir oyun odasıdır. Bu oyun odası biraz büyüyünce arkadaşlara, sizinle aynı şeye ilgi duyan tabiri caizse sizin oyuncuklarınızla oynamak isteyen başka kişilere de açılır. Çoğunlukla bu oyuncukları (kitapları) oyun odasından (kütüphaneden) çıkarmamak şartıyla paylaşırınız. Böylelikle kütüphaneler meydana gelmiş olur. Tabii ki bu binanın yapımı ve onun tezyini unsurları da bu "mâl-i bî-şümâra" ayrı bir revnak verir.

Doğu toplumlarında oldukça köklü bir geçmişe sahip olan ebced hesabı kitap telifleri, zaferler, vefatlar, doğumlar, sakal uzatma, çile çıkarma gibi insanların ve toplumların hayatın-

daki dönüm noktalarını imlemek için kullanılmıştır. Ebced hesabını Arap alfabesindeki her harfin sayı değeri karşılığına göre yapılan bir hesaplama metodu olarak tanımlayabiliriz.² Türklerin Anadolu topraklarına gelmesi ve burayı yurt edinin eser vermeye başlamasıyla (hem edebî yani yazılı hem de mimari) ebced sistemi de Batı Türkçesine taşınmıştır. Ebcedle Türkçe tarih düşürmenin ilk örnekleri doğal olarak daha kısa, örneğin tek bir kelime yahut tek bir ibare şeklindedir. Zaman içerisinde şairler tarafından geliştirilerek hem türlü matematik oyunlarına dönüştürülmüş hem de incelmış olan ebced hesabını her türlü yapı üzerindeki kitabelerde görmek mümkündür.³ Bir yapıya düşürülen tarih ve o yapı için hazırlanan kitabede şairin dikkat ettiği

birkaç unsur vardır. Bunlardan ilki batininin uygun sıfatlarla övülmesi ikincisi ise yazılan kitabe metninin yapının işlevine uygun olmasıdır.⁴

Kimi zaman Kur'an-ı Kerim'den ayetlerin de —bağlamından koparılarak Sadeddin kitabelerde kullanıldığı görülür. Bugün neredeyse her camide bulunan “*küllema dahale aleyhâ zekeriyye'l-mihrâb*”⁵ ayetinin mihrap kelimesi geçtiği için seçilmesi gibi Beyyine suresinin üçüncü ayeti olan “Orada dosdoğru hükümler yer almaktadır” mealindeki “*fîhâ kütübün kayyimeh*” ayeti de aslında hakkı batıldan ayıran ilahi ayetleri ve hükümleri barındıran Kur'an'ı nitelemekten ayette geçen “*kütüb*” kelimesi dolayısıyla anlam biraz teşmil edilmiş ve kütüphaneler üzerine kitabe olarak hakkedilmiştir.⁶

Bir yapının inşasına yahut tamirine bir veya birkaç farklı şair tarih düşürebilir. Bani, bu tarihlerden en beğendiğini hakkettirerek yapıya koyar. Ortaya çıkan kitabede şüphesiz şairinin bilgisi, baninin zevki, konumu gibi etkenler de rol oynar. Çoğunlukla kitabeler genel geçer bilgiler ve dua cümlecikleri, beğeni gösteren cümleler gibi klişeleşmiş bir yapıdadır.

Bununla birlikte edebî olarak ve zevken daha da incelmış kütüphane kitabelerine de rastlamak mümkündür. Örneğin Hakîm mahlaslı Seyyid Mehmed Efendinin Nuruosmaniye Kütüphanesine düştüğü yapım tarihi küçük kelime oyunları ile oldukça renklidir:

Şeh-i ekrem semiyî-i câmi'î'l-Kur'ân-ı a'zam kim Şerefdir nüsha-ı zât-ı bihîni âl-i 'Osmân'a

Kitâb-ı dîn ü devlet mecma'u'l-bahreyn-i ümmiyet Vücûdî şerh-i metn-i ma'delettir dâd-hâhâna

SezâTenvîr-i Ebsâr eyler-ise hâk-ı râhından

Talebkârân-ı ma'nâ bakmasın Telvîh-i Tıbyân'a

Mutavvel cevdet-i a'tâfeti mümkün değil Telhîs Me'ânî-i bedî'-i lutfî sığmaz Şerh-i Mîzâna

Değil âyât-i şevket-mâyesi güncîde-i Tefsîr Celâleyn-i Süyûtî serd ederse basr-i itkâne

Sihâh-ı Cevherî mısra'ım Hâkim olur târîh Ülü'l-elbâba cem'-i ders-i kudsîdir kütüb-hâne
1169

Kitabe metninde kalın olarak işaretlenen kelimelerin her biri ya kitap ile ilgili bir terime yahut bir esere atıftır. Mehmed Efendinin bu tarih kitabesine Osmanlı sultanı III. Osman'ın halife Hz. Osman ile namdaş olduğunu hatırlatarak başlaması da Hz. Osman'ın Kur'an-ı Kerim'i bir anlamda kitap haline getirmiş olması hasebiyle beyti bir kat daha güzelleştirir. Üçüncü beyitte geçen *Mecmau'l-bahreyn*, Hanefî fakihî İbnü's-Sââtî'nin meşhuru eserinin adıdır. Yine aynı beyitte şerh ve metin kelimeleri de ustaca kullanılmıştır. *Tenviri'l-Ebsâr*, Timurtaşî Muhammed b. Abdullah'ın fıkha dair eserinin adıdır. *Telvîh*, Taftazânî'nin Sadrî's-şeria'nın *Tenkîhu'l-Usûl* adlı eserine üzerine yazdığı haşiyedir. *Mutavvel*, Taftazânî'nin *Telhisü'l-Miftâh*'a yazdığı şerhin adıdır. *Celaleyn* ve *Süyûtî* meşhur iki tefsir kitabıdır. *İtkân*, Suyûtî'nin Kur'an ilimlerine dair yazdığı eseridir.

Seyyid Mehmed Efendi düşürdüğü tarihin de mücevher bir tarih olduğunu, yani noktalı harflerin toplanması ile hesaplanacağını yine bir oyunla bize haber verir. Son beyitte geçen “*sihah-ı cevherî*” tamlaması hem meşhur dil alimi Cevherî'nin *es-Sihah* adlı lugatına bir göndermedir hem de Cevherî'nin isminden faydalanarak mücevher tarih düşürüldüğüne işaret edilmiştir.⁷

Baniler ve şairler için bir eğlence olan kitabeler, okurlar için de bir eğlencedir. Kütüphaneye gelen ve talib-i ilim olanlar için kitabelerdeki incelikleri görmek ve anlamak mümkündür. Peki geri kalan için? Bu kütüphanenin

yakınında oturan, her gün önünden geçen, geçerken kafasını kaldırıp kitabeye bakan kişiler için de bir anlamı var mıdır bütün bu uğraşın? Burada yardımımıza İvo Andrić yetişiyor. *Drina Köprüsü*'nde bir kitabenin nasıl okunduğunu şöyle anlatıyor: “İşte o sırada üstü yazılı beyaz bir mermer getirdiler. Onu Kapiya'da parmaklıkların üstünde üç arşın kadar yükselen kırmızı duvara yerleştirdiler. Uzun zaman halk bu yazılı taşın çevresinde toplandı. Onu seyretti. Nihayet Müslüman bir din adamı, az çok okuması olan bir genç, bir fincan kahve hatırı için ya da salt iyilik olsun diye onu güç belâ okuyabildi. Günlerce bu manzum satırlar belki yüz defa hecelendi...”⁸

NOTLAR

¹ Osmanlının meşhur iki kitap koleksiyoneri ve kütüphane sahibi Koca Ragıp Paşa'nın ve Ali Emiri'nin de “*kitab*” redifli birer gazeli olduğunu ayrıca belirteyim.

² Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *İsmail Yakıt, Türk İslam Kültüründe Ebed Hesabı ve Tarih Düşürme*, Ötüken Neşriyat, 1992.

³ Bu yazıda kullanılan görseller ve kitabe metinleri Hatice Aynur, Hakan Karateke ve Kayoko Hayaşin'in editörlüğünde yürütülen Osmanlı Bina Kitabeleri Projesi'nden alınmıştır. Osmanlıların hüküm sürdüğü topraklardaki bütün bina kitabelerini dijital ortama aktarmayı hedefleyen proje hakkında ayrıntılı bilgi ve kullanıma açılmış kitabeleri incelemek için internet sitesine müracaat edilebilir. <http://info.ottomaninscriptions.com/>.

⁴ Mesela bunun çok hoş bir örneğini Ziver'in Üsküdar'da bulunan Nasuhî Tekkesinin tamirine düştüğü tarihte görmek mümkündür. Üç beyitlik kitabenin ikinci beyti şöyledir: “*Eder tevbe artık harab olmaklığa mebânisi / Nasuhî dergehin yaptı metin ol şâh-ı lutf-icâd* (O lütûflar icat edici sultan Nasuhî Dergâhını sağlam bir şekilde yaptığı için artık binaları yıkılmaya tevbe etmiştir.)” Ziver, kıvrak zekasıyla Nasuhî ismini hem tevbeten nasûhâ ayetinde geçen geri dönüşümeyecek, hâlis tevbeye bağlar hem de dergâhın binalarının sağlam bir şekilde yapıldığı için yıkılmaya tevbe etmiş olduğunu söyler.

⁵ Âl-i İmrân, 37. ayetten iktibas: “Zekeriyyâ onun bulunduğu yere, mâbeddeki odaya her girdiğinde”.

⁶ Ayetin kitabelerde kendine yer bulması ve dönüşümü hakkında bkz. Hatice Aynur, “Ragıp Paşa Kütüphanesi Hakkında Yazılan Tarih Manzumeleri”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 25, sayı 4, 2016, 47-66.

⁷ Seyyid Mehmed Efendi'nin kitap adlarını ustalıkla kullandığı bu kitabeye benzer bir başka tarih de Kasımpaşalı Sâlik'in I. Mahmud tarafından yaptırılan Ayasofya Kütüphanesine düştüğü tarihtir. Şiirin metni için bkz. Hatice Aynur, “I. Mahmud'un (ö. 1754) Kütüphaneleri ve Tarih Manzumeleri”, *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail E. Erünsal'a Armağan*, c. 2, Ülke Yayınları, 2014, s. 715-716.